

Mellem sekulariseret modernisme og bibelsk fromhed

Fromhedsbilleder og moderne kirkekunst i Grønland 1945-2008

Kathrine Kjærgaard

Fortid og Nutid, juni 2009, s. 107-130.

Med Grundloven 1953 fik Grønland religionsfrihed. For den grønlandske kirke, der hidtil havde levet en beskyttet tilværelse, betød det en trussel mod den kirkelige enhed, som man blandt andet søgte at imødegå med en kunstnerisk oprustning. Kirkerummene skulle gøres mere attraktive, så befolkningen ikke lod sig forføre af lokketoner fra den katolske kirke, pinsemissionen og andre udefrakommende tros- og kirkesamfund. Det viste sig imidlertid at være som at åbne for en Pandoras æske. Moderne kirkekunst var ikke opbyggelig, men præget af en afmytologiseret tvivlens teologi, der stred mod den bibelske fromhed, som havde præget det grønlandske folk siden 1700-tallet. Konflikten nåede sit højdepunkt i første halvdel af 1970'erne i en strid om udsmykningen af Hans Egede Kirke i Godthåb (Nuuk). Siden har den grønlandske kirke bag grønlandiseringens maske været lukket for moderne kunst.

Kathrine Kjærgaard, f. 1970. Cand.theol. 2002. Ph.d.-stipendiat ved Afdeling for Kirkehistorie, Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet. Arbejder med middelalderfilosofi (Johannes Duns Scotus, ca. 1264-1308, og hans kreds). Har desuden skrevet om billeder og kristendom i Grønland. Senest "Berømmelig i Norge, Roesværdig i Danmark, Men Udødelig i Grønland – Hans Egede-receptionen gennem tre hundrede år med særlig henblik på kunstneriske fremstillinger" i Håkon Brun (red.), *Fra opprører til apostel. Hans Egedes liv og kirken i Grønland* (2008).

I et stort samleværk om den danske kirke, som udkom 1943 før Anden Verdenskrigs afslutning, finder man nedenstående grønlandske sommersøndagsdyl, skrevet af lektor ved *Seminarium Groenlandicum* Christian Wilhelm Schultz-Lorentzen: "Det er Søndag. Der er ingen Skib i Havnen. Skibe har altid travlt i den korte Sommertid og forstyrrer altfor ofte Søndagsfreden. Men i Dag hviler alt Arbejde. Fra Koloniens høje Flagstang vajer Dannebrog. Det er Grønlands Flag, og Grønlænderne vil ikke kendes ved noget andet. Det ringer til Kirke, og Folk begynder at komme, uden Hast, i Søndagstøjet. Efterhaanden fyldes Kirken.

Der er som hver eneste Søn- og Helligdag Aaret rundt Morgen og Aften grønlandsk Gudstjeneste. Grønlænderne er kirkevanter og gennemgaaende ogsaa kirkeglade. De kommer allerede som ganske spæde i Kirke paa Mors Arm – hvor skulde hun ellers gøre af dem? Saa bliver de store nok til at sidde ved Siden af hende, senere sammen med jævnaldrende paa de forreste Bænke, som Børn har for Skik ... Overkateketen læser Indgangsbønnen, klædt i sin sorte grønlandske Anorak. Den bærer alle Mændene, de sidder efter grønlandsk Skik i den ene Side af Kirken. Kvinderne i den anden Side bærer ogsaa i Hovedsagen deres smukke grønlandske

Dragter ... Der læses, synges, tales udelukkende Grønlandsk. Saaledes har det altid været. Grønlænderne har haft Ret til uhindret og selvfølgelig at høre deres eget Sprog anvendt i Kirke, i Skole, i Retssal og overalt. Det tjener til Ære for det danske Styre, at det aldrig har villet det anderledes trods Tilskyndelser fra forskellig Side. Grønlænderne forstaa at synge deres Salmer. De har deres egen Salmebog, og de bruger den godt. Jeg ved ikke nogen Sinde i en dansk Kirke at have hørt Mage dertil. Frimodigt fylder de Kirken med deres Sang, Kvinderne med høje, noget metalskingre Sopraner, Mændene med deres dybe Bas. De kæreste Salmer synger de af sig selv uden Indøvelse flerstemmigt. De giver sig hen i Salmesangen. Den er en Oplevelse. – Saa læser Præsten Tekststykkerne og prædiker. Det grønlandske Sprog har i Løbet af de to Aarhundreder lært sig at blive et brugbart Redskab for det kristne Evangelium, Maaske er det den danske Præst, der prædiker paa Grønlandsk, maaske hans grønlandske Medhjælper. Stille, i dyb Andagt følger Menigheden Gudstjenesten, og den slutter med stor Altergang.”¹ Den grønlandske kirke var, det ved vi ikke kun fra denne, men også fra talrige andre skildringer, dybt forankret i samfundet, og da der ikke var trosfrihed – Grundloven gjaldt ikke på Grønland – var der ikke noget, som kunne true den. Kirkegangsprocenten var næsten hundrede, gudstjenesten var ugens samlings- og højdepunkt for enhver.² På én gang gudsdyrkelse og adspredelse i et land uden hørbar radiofoni, uden dagspresse, uden biografer og med få og usikre rejseforbindelser. Kirken behøvede ikke at opsøge folk, de kom ganske af sig selv som noget naturligt. De var kirkens børn og hørte hjemme i kirken, hvor lille

og fattig den end var.³

Religionsfriheden og de fremmede tros- og kirkesamfund

Sådan var det indtil grundlovsændringen den 5. juni 1953, hvor Grønland som oversøisk amt blev en ligestillet del af riget. Derefter var det ikke længere sådan. Kirkerne var stadig fulde, men man kunne ikke længere vide sig fri for andre trossamfund, idet der med Grundloven kom religionsfrihed, en virkning af de nye tider, som kirken modtog uden større begejstring.⁴ Der var imidlertid ingen vej udenom. Samfundet var under hastig social og økonomisk forandring⁵ og nu også åbnet i kirkelig henseende. Man frygtede hvad der kunne ske.

Det, der stod på spil, var ikke bare kirkens enhed, men samfundets sammenhængskraft. Det var i hvert fald, hvad redaktør Jørgen Felbo gjorde gældende: *”For min skyld måtte hele Grønland gerne blive katolsk, men jeg frygter opdelingen og splittelsen i det lille grønlandske folk, der i dag er usikker på alt mellem himmel og jord, men som dog hidtil har haft et samlingspunkt og ståsted i kirken, der var bindeleddet mellem gammelt og nyt og repræsenterede et Grønland, der ikke måtte forsvinde.”*⁶ Forstander for Pastorseminariet i København Louis Christian Brøndum (1906-88), der i disse år engagerede sig stærkt i grønlandske forhold,⁷ var inde på noget lignende: *”Det er ingen ulykke, om nogle få grønlandere hist og her bliver gendøbt eller bliver katolikker. Men det vil være en stor ulykke, hvis der på dette område kommer et større skred, for hvis kristentroen og tilhørsforholdet til kirken bliver gjort til noget usikkert og diskutabelt, forsvinder dermed en fast grund og afstivning, som*

trods alt endnu for stort set alle grønlandere er af aldeles afgørende betydning, og som for mange er det eneste faste, der er at falde tilbage på i denne uhyre vanskelige overgangstid. Det vil ikke blot være kirkeligt-konfessionelt uheldigt, men det vil også mentalhygiejnisk set være en katastrofe.”⁸ Også forholdet til Danmark kunne bringes i fare af fremmede trossamfund. Således var pastor Harald Nielsen i Sukkertoppen (Maniitsoq) af den opfattelse, at nye kirkesamfund ville appellere til ikke danskvenlige, således som man havde set det på Færøerne, hvor *”en yderliggående døberbevægelse efterhånden helt dominerer inden for de kredse, der er mest fjendtlig stemt mod Danmark ... Dette bliver også tilfældet i Grønland efter hvad jeg kan dømme og efter hvad mennesker som kender til forholdene og også interesserer sig for kirkelige forhold, mener.”*⁹

Noget af det første, man i denne situation vendte blikket mod, var kirkeudsmykning. Det kan lyde mærkeligt i danske øren, men i grønlandsk sammenhæng var det ikke så urimeligt. Helt tilbage fra 1700-tallet havde billeder og kirkeudsmykning spillet en stor rolle i den grønlandske verden.¹⁰ *”Hvor vilde jeg ønske, at hele den danske Menighed vilde føle et Kald til at forskønne baade Kirker og Kapeller [i Grønland]. Det vilde glæde Grønlænderne, der har udpræget Sans for alt, hvad der er smukt,”* som Københavns og dermed Grønlands biskop Hans Fuglsang-Damgaard skrev 1954 i *Meddelelser om Den grønlandske Kirkesag*. *”Jeg vilde gerne, at man i Grønland skulde have baade smukke Kirker og Kirkegaarde.”*¹¹ Fuglsang-Damgaard siger intet om andre trossamfund. Det var der til gengæld andre, der gjorde, blandt andre kæmner i Nanortalik Helge Knudsen, der frygtede,

at den katolske kirke med sine processioner og ritualer, sit væld af kunst, farver og stemninger ville virke tiltrækkende på det farve- og billedglade grønlandske folk, som mange steder meget mod sin vilje måtte nøjes med *”kirkestuernes”* triste grå farve. *”Findes der ikke såvel grønlandske som danske kunstnere, som kan være med til at imødegå de grå vægges tristhed?”* spurgte han og inviterede Statens Kunstfond og private kunstfonde til kulturkamp.¹² L.C. Brøndum støttede Knudsen og brugte lejligheden til at lange ud efter de hjemmegjorte ting, som medlemmer af menigheden havde for vane at skænke kirkerne, og som de med selvfølghelighed forventede ville få plads på alteret eller i hvert fald på væggene: *”Jeg mener ikke, at ethvert stykke velment husflid skal anbringes på kirkens alter, men der er jo adskillige grønlandske kunstnere, som vi alle ved kan udføre særdeles smukke ting i sten, ben eller træ – eller som kunstmalere!”* Hans forslag var en kunstnerisk oprustning: grønlandske kirker og kapeller skulle udsmykkes med passende motiver, fortrinsvis af grønlandske kunstnere og med benyttelse af grønlandske materialer.¹³ Også Jørgen Felbo interesserede sig stærkt for den katolske kirke, som han antog ville formå at bygge og indrette kirker, *”der vil tale til grønlændernes farveglæde og festhungrende sjæle.”* Der var gjort alt for lidt for at lade de grønlandske kirkers indre fremtræde skønt og festligt: *”Alt dette ydre, vil man sige ... Javel, men grønlænderne elsker fest og farver og kommer selv i kirken ved højtiderne i festligt og farverigt skrud.”*¹⁴ En anden røst, der meldte sig, var den københavnske provst Svend Borregaard. Også han talte varmt for, at de grønlandske kirker ikke måtte stå tilbage for

de romersk-katolske, om end han tvivlede på, at katolikkerne ville forsøge at overføre deres pragtfulde katedraler til Grønland.¹⁵ Og heri fik han ret. Da de frygtede katolikker kom 1960, var det under yderst beskedne former; det første kirkerum var et amerikansk militærtelt, et såkaldt Jamesway-telt, som blev hentet ned til Godthåb (Nuuk) fra Thule Air Base og opstillet i Myggedalen, i dag et velhaverkvarter, men dengang et fattigt hjørne i byens udkant. Dertil en ældre motorbåd *Gardar*, opkaldt efter hovedsædet for det gamle middelalderlige grønlandske bispedømme, som præsten, den amerikanskfødte historisk interesse-rede oblatbroder Michael Wolfe (f. 1930), gerne stillede til rådighed for historiske og arkæologiske undersøgelser.¹⁶ Processioner, ritualer og anden katolsk pragt-udfoldelse blev der ikke meget af.

Den mest umiddelbare trussel mod den grønlandske kirke kom fra en helt anden kant end katolikkerne, nemlig fra en række "fremmede" tros- og kirkesamfund, som uventet hurtigt¹⁷ benyttede sig af den nyindførte religionsfrihed til at sende missionærer til Grønland, i første omgang pinsebevægelsen og syvendedsadventisterne; de første meldte sig i Julianehåb (Qaqortoq) i Sydgrønland allerede 1954, året efter åbningen. Men det betød ikke nødvendigvis, at man havde taget fejl, når man lige fra begyndelsen havde udset sig udsmykning og billeder som kampplads. For hvis der var noget, de nye fremmede kirkesamfund havde øje for, så var det billeder. Folk strømmede til missionsmøder i forsamlingshuset, hvor trækplasteret var lysbilleder af Jesu liv, som fremvistes under musikledsagelse; pinsebevægelsen havde nemlig både grammofon og harmonikaer, og det var kun begyndelsen. Rigtig fart tog

begivenhederne, da adventistpræsten Andreas Nielsen senere på året kom til byen, så der nu var to frikirker: *"I begyndelsen benyttede han [Andreas Nielsen] forsamlingshuset til sine bibelske foredrag til fuldt hus med bibelske lysbilleder. Men da alle ugedagene var fyldt for forsamlingshuset, blev det vanskeligt for ham at fortsætte. Han lånte [entreprenørfirmaet] Asmussen & Webers kantine, hvor han holdt foredrag med bibelske billeder ... Fra januar så det ud, som om de fra begge sider konkurrerede med folkekirken ved at melde til voksenmøder og børnemøder med lysbilleder og musik,"* som en tydeligt rystet pastor Bendt Lynge berettede til sin overordnede provsten i Godthåb 20. april 1955.¹⁸ Året efter hed det fra præsten i Nanortalik Andreas Høegh, at der kom mange mennesker til pinsemissionens møder *"for at se billeder som blev vist gennem lysbilledapparat og høre musik for de spiller på grammofon og harmonika."*¹⁹

De kirkelige myndigheder fulgte opmærksomt med i, hvad der skete. Et helt afsnit i præsternes årlige indberetninger til provsten i Godthåb var reserveret rapportering om de nye trossamfund og deres aktiviteter i præstegældene.²⁰ Også på præstekonventionerne var de et vigtigt punkt, således i 1962, hvor "andre trossamfund" blev behandlet for lukkede døre. Af det kortfattede officielle referat fremgår blot, at formanden, som allerede nævnt, havde understreget, *"at der var religionsfrihed i landet, hvorfor en kamp ført mod de andre trossamfund med andet end rent åndelige våben måtte misbilliges. Han gjorde gældende, at det heller ikke ville være tilfredsstillende blot at kaste sig ud i polemik, men at den fornemste opgave for præsterne var positivt at gøre rede for den evangelisk-lutherske tro."*²¹

Heller ikke på det lokale niveau sad man med hænderne i skødet. I Uummannaq holdt den senere provst Svend Erik Rasmussen bibeltime for menigheden med tilfredsstillende fremmøde. Beskedent mente han, at det nok til dels skyldtes, at han fristede med lysbilleder bagefter. "Det trækker altid nogle flere til. Der må noget til at trække "husarerne" indenfor," som han skrev i sin årlige indberetning.²² I Julianehåb påbegyndte Bendt Lynge et arbejde særlig rettet mod børn med børnegudstjeneste hver anden søndag og børnefortælling i syklubbens hus øvrige søndage; desuden lysbilledforedrag med bibelske billeder.²³ I Nanortalik og ude i bygderne længere nede mod Kap Farvel havde pastor Jørgen Petersen succes med lysbilledforedrag.²⁴ I Kuummiut på Østkysten viste overkateket Hendrik Abelsen som led i menighedsarbejdet lysbilleder med bibelske motiver.²⁵ Dette arbejde blev støttet af Udvalget for Den grønlandske Kirkesag, som besluttede at stille lysbilledserier til rådighed, blandt andet om Hans Egede, om herrnhuterne og om kirken under nyordningen efter 1953.²⁶

En dansk-grønlandsk alliance

Lysbilledforedrag var al ære værd, men det var på et højere niveau, hovedslaget mod de invaderende kirkesamfund skulle stå. Det mente ledende grønlandske debattører som Jørgen Felbo, Helge Knudsen og andre, det mente danske observatører som L.C. Brøndum og Svend Borregaard, og det mente provst Johan Exner, der i disse år nød stor respekt for sin indsats på det kirkeæstetiske område. Han havde i 1959, på opfordring af biskop Fuglsang-Damgaard og i kontakt med Ministeriet for Grønland, været

Den danske Folkekirkes officielle udsending i Grønland. I sin rapport havde han blandt andet kritiseret de "underlødige olietryk," han havde set på en del andre; de burde snarest udskiftes med noget æstetisk mere tilfredsstillende.²⁷ Af samme mening var det indflydelsesrige Udvalget for Den grønlandske Kirkesag, der omkring 1960 begyndte at interessere sig for udsmykning af grønlandske kirker, efter at det oprindelige mål – at kristne Polareskimoerne, som Knud Rasmussen og Ludvig Mylius Erichsen havde fået kontakt med under Den Litterære Ekspedition 1902-04 – for længst var nået.²⁸

Af stor betydning skulle det vise sig at blive, at de grønlandske debattører ved at hejse kunstens flag fandt fælles fodslag med den samtidige danske debat, om end grundlaget for diskussionen om kunst og kristendom i Danmark var et helt andet end i Grønland. I Grønland var udgangspunktet kampen mod sekter og andre trossamfund, i Danmark var det sekulariseringen og de tomme kirker, om hvilke daværende kirkeminister Bodil Koch i et avisinterview august 1962 udtalte, at de ikke fyldes ved råb om, at de er tomme, men ved at kirken går ud på den slagmark, som pløjes op af blandt andet den moderne kunst. Teologer skulle "følge med tiden" og begynde at interessere sig for, hvad der skete inden for moderne naturvidenskab, filosofi, politik, psykologi, litteratur og kunst, og konfrontere den evangelisk-lutherske arv med tidens strømninger, også selv om de var af ikke-kirkelig art.²⁹ Sagen lå tydeligvis ministeren på sinde, og ved årsskiftet 1963/64 vendte hun tilbage med en kronik i *Kristeligt Dagblad* med titlen "Hvordan kan kirken blive folkets marv og kraft?" hvor hun blandt andet



Fig. 1. En kunstner og et billede man ikke kunne få øje på. Otto Lauf: Hyrderne på marken (også kaldet Guuterput). Motivet er hentet fra den grønlandske julehymne Guuterput, ifølge traditionen digtet på grundlag af et syn, som forfatteren, seminarielærer Rasmus Berthelsen (1827-1901) havde en Julenat, hvor han så hyrderne på marken og hørte englesangen. Hymnen er højt elsket og har karakter af Grønlands "nationalsalme." Under afsyngelsen af sidste vers rejser man sig. Olie på lærred. 150 x 100 cm. Alterbillede. Itilleq Kirke. Foto: Kathrine Kjærsgaard.

fremhævede Le Corbusiers kirke i Ronchamp (1950-54) og opfordrede danske kunstnere til at frembringe noget ligeså "ny[t] og chokerende."³⁰

Kirkeudsmykning som teologisk kampplads 1960-1975

Den dansk-grønlandske konsensus, der i begyndelsen af 1960'erne tegnede sig om nødvendigheden af en æstetisk oprustning af den grønlandske kirke, gav sig udslag i forskellige tanker om, hvad der kunne nås med grønlandske kunstnere. Hvad angik alterborde, knæfald, antependier og kirkeskibe havde man ingen problemer med at komme videre. Med grundlæggeren af foreningen Grønlandsk Folkekunst Birte Christensen (f. 1919, gift med landshøvding N.O. Christensen) som ledende kraft fandt man hurtigt frem til en stiliseret "kunstnerisk" version af grønlandsk husflid, som man siden har været enig om at påskønne. I grønlandske kirkerum fra de mindste til de største vrimler det med bedeskamler og knæfald betrukket med sælskind, undertiden dekoreret med kajaker, isbjørne, hvaler og hundespand; man finder altertæpper af isbjørneskind, antependier med broderede grønlandske blomster og planter, døbefonte af grønlandsk granit og drivtømmer, og, som kirkeskibe, kajaker og konebåde.³¹

Det var om de store krævende opgaver som altertavler og lignende, interessen – og problemerne – samlede sig. En vanskelighed, som straks meldte sig, når det kom til større udsmykningsarbejder, var manglen på egnede grønlandske kunstnere. En vanskelighed, som ikke blev mindre af, at man hverken kunne få øje på Otto Lauf (1932-93), der 1962 havde udført et stort, meget vellykket

alterbillede med hyrderne på marken til Itilleq Kirke ved Sisimiut (fig. 1), eller på Hans Lynge (1906-88), uanset at han ved begyndelsen af 1960'erne just havde to store kirkeudsmykningsopgaver bag sig. Den ene et maleri forestillende Hans Egede prædikende fra en båd i Godthåbsfjorden, som han havde malet på bestilling af forhenværende udstedsbestyrer Andreas "Suko" Lund Drosvad, og som nu hang i Prøven (Kangersuatsiaq) Kirke i Nordgrønland (1955).³² Den anden to malerier til Qassiarsuk Kirke på det gamle Brattahlid, hvor Erik den Røde i sin tid havde slået sig ned, forestillende henholdsvis Jesu dåb og en scene med Hans Egede og hans hustru Gertrud Rasch under koppeepidemien i Godthåb 1733, bestilt og betalt af lokale fåreholdere i anledning af bygdens 25-års jubilæum (1961).³³ Årsagen til den konsekvente forbigåelse af Otto Lauf, som blev spist af med 300 kroner for sit billede til Itilleq Kirke,³⁴ er uvis. I Hans Lynges tilfælde skyldtes forbigåelsen utvivlsomt hans skilsmisse fra den sydgrønlandske præst og digter Henrik Lunds datter, Mathilde Lund, Grønlands første skilsmisse, som vakte stor opsigt og inderligt mishag i kirkelige kredse.³⁵ Tilbage af grønlandske kunstnere, som havde vist, at de kunne arbejde i stort format, var kun Jens Rosing (1925-2008), der i 1963 havde forestået udsmykningen af Ilinniarfissuaqs (Grønlands seminariums) kantine.

Den første sag, der dukkede op, var altertavlen til en ny kirke, som 1964 var under opførelse i Egedesminde (Aasiaat). Udvalget for Den grønlandske Kirkesag ønskede, at der efter dansk model blev udskrevet en konkurrence blandt grønlandske kunstnere.³⁶ Det var en idé, som havde været fremme flere gange. Allere-



Fig. 2. Jens Rosing: Skaberen og skabningen. Brændt glaseret keramik (stentøj) i fire felter. 230 – 115 – 5 cm. Indsat i smedejernsramme. Alterudsmykning. Egede Kirke, Asiaat. Foto: Kathrine Kjærgaard.

de i 1958 havde L.C. Brøndum været inde på det, og i 1960 havde Holger Balle, der på dette tidspunkt var præst i Godthåb, foreslået, "at der udskrives en konkurrence mellem kunstnere i Grønland, og at de bedste arbejder købes og anbringes i grønlandske kirker. Der søges især udarbejdet alterbilleder og andre billeder, krucifikser, lysestager, lysekroner, evt. kirkeruder i mosaik m.v., og der bør opmuntres til benyttelse af egne materialer (vegsten, hvalrostand, m.m.) i så vid udstrækning, som disse materialer egner sig til brug."³⁷

Men da det hurtigt stod klart, at der ikke var andre grønlandske kunstnere, man kunne eller måske snarere ville bruge end Jens Rosing, bøjede Kirkesagen af, og man bad i stedet Jens Rosing lave et udkast, hvorfor han uden smålighed blev stillet et rundeligt beløb på 5000 kroner i udsigt.³⁸ Jens Rosings forslag blev bifaldet af menighedsrepræsentationen i Egedesminde, derpå af Kirkesagens forretningsudvalg, som videresendte sagen til Ministeriet for Grønland med anmodning om de nødvendige midler til projektets gennemførelse. "Når den grønlandske kirkesag går så stærkt ind for dette projekt, skyldes det ønsket om at lade god grønlandsk kunst præge landets kirker." Man fandt, at netop Jens Rosings udkast var "i bedste forstand grønlandsk," som det hed i en medfølgende skrivelse affattet af Kirkesagens formand, Københavns nye biskop Willy Westergaard Madsen.³⁹ Fra Ministeriet udgik herefter en ansøgning til den nyoprettede Statens Kunstfond,⁴⁰ der som ventelig bevilgede det ønskede beløb på 32.500 kr. til altertavlens udførelse.⁴¹

Jens Rosings alterudsmykning "Skaberen og skabningen" i Egede Kirke i Egedesminde er et smedejernsindrammet stentøjsrelief med stærk nopret

bund, inddelt i fire felter (fig. 2). Den fremstiller, som titlen siger, Skaberen og skabningen. Foroven til venstre Kristus med forgyldt glorie, til højre stjernehimlen med Karlsvognen og Polarstjernen, en erindring om, hvor på jordkuglen vi befinder os. I nederste venstre felt havet med fiskene, til højre landet med planter og dyr: en kvan med frøtunge skærme, og, som repræsentant for dyrene, en lille, næsten usynlig edderkop, der tillige henlyder til byens grønlandske navn Aasiaat, "edderkoppestedet."⁴² Helt i tidens ånd blev der ved afsløringen talt meget om kunst og kunstens betydning: "Det er omtrent første gang, at vi har kunnet forsyne en kirke i Grønland med et kunstnerisk arbejde, som virkelig er af værdi," udtalte provst Svend Erik Rasmussen, der her tillod sig at se bort fra en række ældre kirkebilleder af høj standard, blandt andre Johan Christoffer Mielches billede af "Den gode Hyrde," som kom til Egedesminde 1910 og havde hængt i den gamle kirke, til den blevet revet ned for at give plads til en ny.⁴³ "Jeg håber, denne udsmykning må betyde begyndelsen til, at også kirker i Grønland må blive – ikke kunstmuseer, men – levende bygninger, hvor der forefindes smukke og værdifulde ting."⁴⁴ I Egedesminde var man godt tilfreds, i hvert fald kroede byens præst Karl Skou sig vældigt: "Med denne tavle har man virkelig indført noget nyt og tiltrængt i de grønlandske kirker, og vi håber, at andre fremtidige bykirker må få noget lignende."⁴⁵ Det samme gjorde Kirkesagen: "Kirkesagen har forsøgt at koncentrere sine kræfter om udsmykning af kirkerne, idet vi gerne ville medvirke til, at god og grønlandsk kunst kom til at præge de nye kirker. Dette har givet sig sit første synlige udtryk i altertavlen til den nye kirke i Egedesminde."⁴⁶

Ingen synes at have lagt mærke til, at Jens Rosings stentøjsaltertavle ikke blot adskilte sig materiale-mæssigt fra, hvad man hidtil havde set af kirkekunst i Grønland. Også dens indhold adskilte sig fra, hvad man hidtil havde set. Hvor kirkekunsten, som man havde kendt den i Grønland siden 1700-tallet, havde insisteret på Kristus som frelser og forsoner, præsenterede Jens Rosing et andet budskab: Himlen, havet og Jorden blev nok anerkendt som skabte, men der siges intet om frelse og forløsning, og Jesusfiguren er først og fremmest til stede som en kølig konstatering af kristendommen som en historisk og kulturel kendsgerning i den grønlandske verden. Maske-ret bag kunst var Jens Rosings altertavle i Egedesminde det første eksempel på sekulariseret modernisme i Grønland og dermed et radikalt opgør med de bibelske forestillinger, som siden 1700-tallet havde gjort verden beboelig for grønlænderne.⁴⁷ Det druknede i begejstringen over at have fået et stort kunstværk udført af en indfødt grønlænder.

Næste store opgave var en ny kirke i den ekspanderende industriby Christianshåb (Qasigiannugit) i Diskobugten. Denne gang var man i god tid, og efter opfordring fra konstitueret provst Mads Lidegaard og menighedsrepræsentationen i Christianshåb lod Kirkesagens forretningsudvalg efter et møde den 21. september 1965 bekendtgøre, at den kunstneriske konkurrence, som ikke var blevet til noget i forbindelse med Egedesminde Kirke, nu skulle udskrives.⁴⁸ Men heller ikke denne gang lykkedes det at få en konkurrence i gang, og Jens Rosing blev atter bragt på tale. Da man imidlertid var af den opfattelse, at Statens Kunstfond (som man som den selvfølgeligste ting i verden gik ud fra ville

betale) kun ville give tilskud til samme kunstner én gang, måtte man prøve at finde en anden grønlandsk kunstner eller, hvis det var umuligt, en dansk. Det viste sig, som man næsten kunne vente, umuligt at komme på andre grønlandskfødte kunstnere end Jens Rosing. Løsningen var imidlertid ikke langt væk. Sommeren 1966 var kirkeminister Bodil Koch i Grønland ledsaget af senere departementschef Maria Topp, hvor de havde lejlighed til at drøfte sagen med Svend Erik Rasmussen, der nu var tilbage som provst. Ved den lejlighed blev Sven Havsteen-Mikkelsens navn bragt på bane, og det stod hurtigt klart, at han ville være et godt bud på en kunstner til den forestående opgave i Christianshåb.⁴⁹ Sven Havsteen-Mikkelsen, der også var god ven af kirkens arkitekt Ole Nielsen, var en kunstner ret efter Bodil Kochs hoved; mere end nogen anden arbejdede han *"på den slagmark, som pløjedes op af den moderne kunst."*⁵⁰ Grønlænder var han ganske vist ikke, men han var tæt knyttet til Grønland gennem sin morfar, Ammassaliks (Tasi-laqs) opdager Gustav Holm, og gennem sin stedfar, polarforskeren og inspektør for Østgrønland Ejner Mikkelsen, såvel som gennem et mangeårigt samarbejde med Jens Rosing. Forretningsudvalget i Den grønlandske Kirkesag tilsluttede sig, og først på året 1967 henvendte man sig til kunstneren med henblik på at få udarbejdet en skitse, som man ville betale med indtil 5000 kr.⁵¹

Forslaget fra Sven Havsteen-Mikkelsen, som hurtigt blev færdigt, var en stor, bagfra belyst glasmosaik, 128 cm høj og 365 cm bred, svarende til alterbordets længde i den nye kirke. Med kunstnerens egne ord et kæmpemæssigt *"smykkeskrin,"* hvori de *"bibelske motiver"* ville



Fig. 3. Sven Havsteen-Mikkelsen: *Korset i den grønlandske verden* (også kaldet *Evangeliets lys i det eskimoiske univers*). Glasmosaik i fem felter. 128 x 365 cm. 1969. Indsat i letmetalkasse. Glarmesterarbejdet udført af L. Freese & Sønner, København. Alterudsmykning Pavia Kirke, Qansianguit. Foto: Andreas Kjærgaard.

lyse ned mod menigheden,⁵² ”også i mørketiden,” som Ole Nielsen ved en senere lejlighed fandt anledning til at bemærke.⁵³ Motivet var, stadig med Sven Havsteen-Mikkelsens ord, ”korset – lysende som en sol – sat ind i den grønlandske verden! mennesker, konebåd og kajak, narhval, grønlandshval, delfin, bjørn, sæl, sol og måne – og de onde ånder, der som skygger jages på flugt.”⁵⁴ Skitsen blev godt modtaget, og da provsten senere i en ansøgning til Statens Kunstfond skulle beskrive projektet, skete det med følgende ord: ”Der bliver et spil i alle mulige smukke farver, brudt gennem tykt glas. Motivet er ganske domineret af et stort kors, om hvis fire ender der er lagt en forgyldt solskive, således at dette hovedmotiv på én gang symboliserer langfredag og påskemorgen. Omkring dette solkors grupperer sig selve ”skabningen”: menneskene – i grønlandsk skikkelse – dyrene: en isbjørn, en hval, delfinen og fiskene. Livet i hverdagen er symboliseret af kajakken og konebåden, og øverst i tavlen lyser solen, månen og stjernerne i stærke farver. Yderst i feltet er de gamle hedenske ånder symboliseret som skygger, der viger for kristendommens lys.”

Han sluttede af med at give udtryk for sin overbevisning om, at altertavlen, der ikke ville blive billig, ville blive ”en enestående kunstnerisk attraktion i Grønland – og jo da først og fremmest stærk forkyndelse i kunstens sprog af det kristne budskab.”⁵⁵ Igen, som i Egedesminde, var det ”kunsten” der stod i centrum. Fra Kirkesagen vandrede ansøgningen videre til Kirkeministeriet, hvor ministeren ikke længere var Bodil Koch, men en nytiltrådt Arne Fog Pedersen. Det bremsede dog på ingen måde sagen. Den nordisk og nationalt engagerede højskolemand og progressive teolog Arne Fog Pedersen var ikke den, der spændte ben for en Sven Havsteen-Mikkelsen, og få dage senere afgik fra Kirkeministeriet en ansøgning til Statens Kunstfond, hvis billedkunstneriske udsmykningsudvalg gav tilsagn om at afholde samtlige udgifter i forbindelse med udførelsen af altertavlen,⁵⁶ som stod klar ved kirkens indvielse den 23. marts 1969 (fig. 3).

Atuagagdliutit/Grønlandsposten, som ved indvielsen i Christianshåb var repræsenteret ved sin chefredaktør, en veloplagt Jørgen Fleischer, var godt tilfreds med det lysende smykkeskrin:



Fig. 4. Aldrig i livet – ikke i min kirke! Stefan Viggo Pedersen: Korsfæstelsen. Olie på lærred. 187 x 149 cm. Hans Egede Kirkes menighedssal, Nuuk. Billedets tilblivelsestidspunkt ubekendt. Et næsten identisk billede fra 1945 i Bigum Kirke, Nørlyng herred, Viborg Amt. Gave fra Kongehuset ved kirkens indvielse 1971. Foto: Andreas Kjærgaard.

*"Sven Havsteen-Mikkelsen har med sin farvesætning ramt plet. Det er netop sådan, folk i Grønland forestiller sig, at en farvekomposition skal være. Det er morsomt at høre gamle koner, der er dygtige til skindbroderi, snakke sammen: – Manden må jo have haft farvesans. Det er som et smukt skindbroderi. En kunstner kan ikke få større anerkendelse i Grønland."*⁵⁷

Westergaard Madsen, der som Grønlands biskop forestod kirkens indvielse, svang sig endnu højere op, da det kom til den nye altertavle, *"hvis forkyndelse er et stærkt udtryk for, at i det åndelige og timelige mørke er der kun én ting, der kan jage skygger på flugt, og det er korset, som har sin plads midt i Guds sol."* Han følte sig overbevist om, at *"denne altertavle stærkere og stærkere vil komme til at tale til menigheden om Guds underfulde indgriben i vor tilværelse."*⁵⁸

Her kom den veltalende biskop imidlertid ved en slags freudiansk fortalelse til at røre ved det ømme punkt, for hvis der var noget, Sven Havsteen-Mikkelsens altertavle ikke gjorde, så var det at vidne om Guds underfulde indgriben. Da biskoppen, chefredaktøren og de mange andre fornemme gæster var rejst igen, og feststemningen havde lagt sig lidt, begyndte det at gå op for folk, at man i Diskobugten nu havde ikke blot ét, men to spektakulære eksempler på sekulariseret modernisme i det offentlige rum, og at den bibelske fromhed, som havde så fast greb i befolkningen, måtte se sig truet indefra af "afmytologiseringens" teologi – Rudolf Bultmann (1884-1976), Karl Barth (1886-1968) og deres danske disciple – der via kunsten nu også havde nået Grønlands fjerne kyster. Man begyndte at drøfte kunstnerens forhold til den kristne tro, hvad en fornærmet Sven Havsteen-Mikkelsen fnysende afviste

berettigelsen af: *"Hvis kirkens sag ikke betød noget for mig, ville jeg slet ikke male altertavler,"* som han skrev til Ole Nielsen.⁵⁹

Der skulle ikke gå mere end et par år, før den ulmende konflikt brød ud i lys lue. Anledningen var det næste store kirkebyggeri, Hans Egede Kirke i Godthåb. Ideen om at udskrive en konkurrence blandt grønlandske kunstnere om en altertavle, som man gerne så udformet i grønlandske materialer, for eksempel halv-ædelstene, blev endnu en gang drøftet.⁶⁰ Med samme negative resultat som tidligere, samtidig med at det ad forskellige veje blev klart, at arkitekten, der også denne gang var Ole Nielsen – GTOs (Grønlands Tekniske Organisation) foretrukne arkitekt – var stemt for, at Sven Havsteen-Mikkelsen atter skulle have opgaven. Der var spændinger i luften, som der dog indtil videre blev lagt låg på. Kirken skulle være færdig til jubilæumsfestlighederne i anledning af 250-året for Hans Egedes landing den 3. juli 1971, og udsmykningsspørgsmålet måtte udskydes til efter indvielsen, hvor den daværende tronfølger, prinsesse Margrethe og prins Henrik havde meldt deres ankomst.

Ved kirkens indvielse bød der sig en storartet lejlighed til at komme ud af konflikten, idet Tronfølgeren på Kongehusets vegne uventet (men måske vidende om de problemer, der havde været) overrakte kirken et korsfæstelsesbillede af 1930'ernes store danske monumentalist Stefan Viggo Pedersen. Var det blevet hængt op, havde modstanderne af Sven Havsteen-Mikkelsen kunnet ånde lettet op, og Ole Nielsen havde kunnet lade sagen falde uden at tabe ansigt; Kongehuset er der som bekendt ingen, der modsætter sig. Men sådan gik det

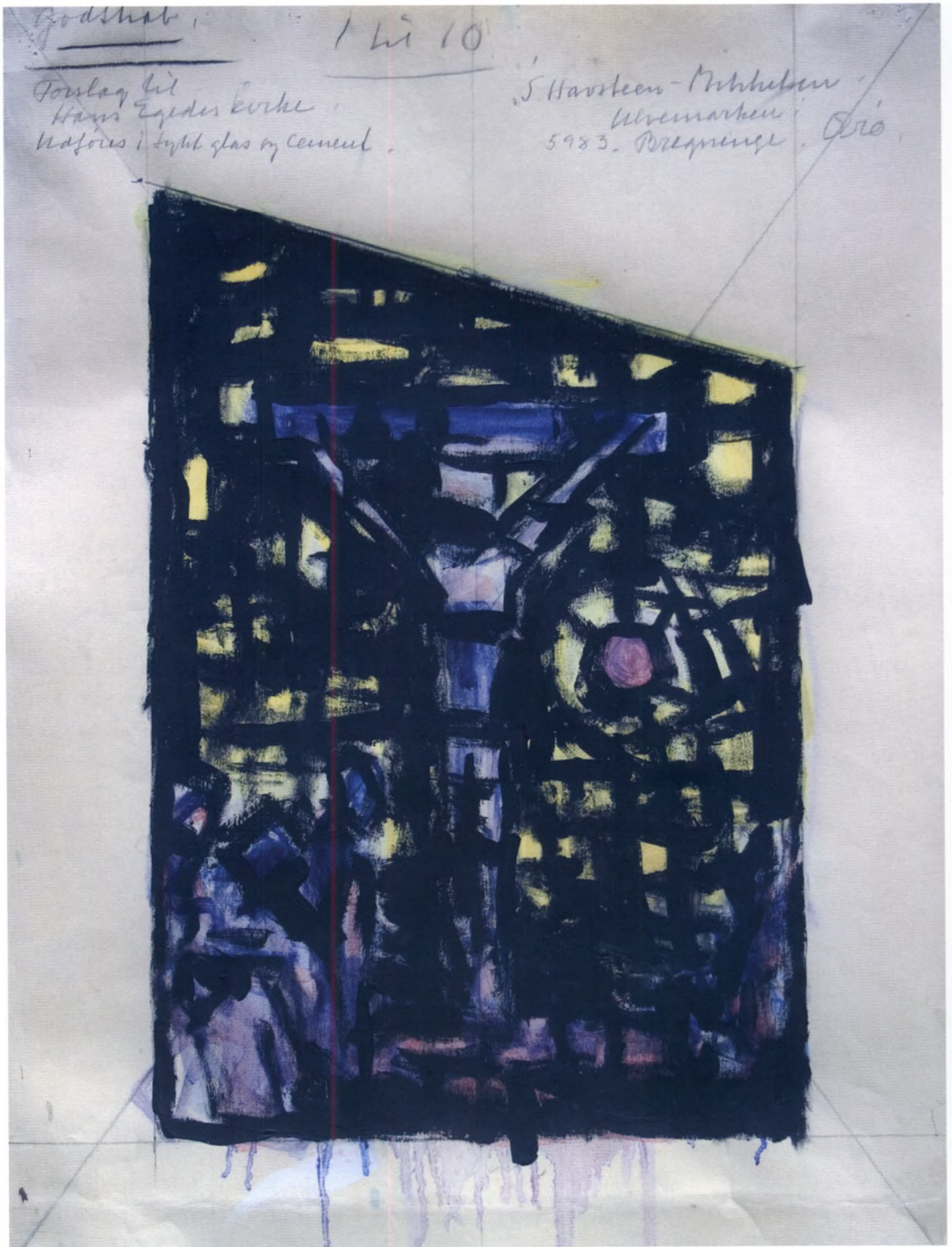


Fig. 5. "Det var ligesom den ikke passede til os grønlandere." Sven Havsteen-Mikkelsen: Golgota. Ikke anvendt skitse til glassmosaik til Hans Egede Kirke, Godthåb. Blyant og akvarel på papir, 66 x 44 cm. 1972 eller 1973. Betegnet: "Forslag til Hans Egede Kirke. Udføres i tykt glas og cement." Olav Havsteen-Mikkelsens samling. Foto: Andreas Kjærgaard.

ikke. Som noget aldeles uhørt i Danmark tillod arkitekten sig at afvise gaven. "*Aldrig i livet – ikke i min kirke!*" skal han have sagt (fig. 4).⁶¹

Man kunne have troet, at Ole Nielsens kredit hermed var brugt op, men det var ikke tilfældet, ikke endnu i hvert fald. I november måned 1971 stillede Kirkeministeriet 5000 kroner til rådighed til udformning af en skitse til en altertavle til Hans Egede Kirke i Godthåb, og opgaven blev efter arkitektens ønske overdraget Sven Havsteen-Mikkelsen. Men den gode stemning, som fra begyndelsen havde omgærdet de to tidligere projekter – Egedesminde og Christianshåb – var væk. Af et brev fra ministeriet, som Ole Nielsen lagde ved, da han tog kontakt til kunstneren, fremgår, at menighedsrepræsentationen i Godthåb ifølge landsprovst Kristian Lauritsen havde udtrykt ønske om, at kunstværket ikke ville blive alt for særpræget, og at man ville sætte pris på et bibelsk og et kristeligt motiv.⁶² "*Det er åbenbart Christianshåb, der spøger,*" noterede Havsteen-Mikkelsen i et brev til arkitekten et par dage senere,⁶³ uden måske helt at gøre sig klar, hvor alvorligt menighedsrepræsentationens høfligt formulerede ønske om "*et bibelsk og kristeligt ikke alt for særpræget billede*" skulle forstås. Sven Havsteen-Mikkelsen sendte tre skitseforslag til Ole Nielsen, et ovalt billede forestillende Kristus, der stiller stormen, et højtstillet forestillende Golgata og endelig en frise med den samlede lidelses-historie. Selv troede kunstneren mest på Golgata-billedet – en stor glasmosaik i kasse med indlagt lys i størrelsen 4 x 3 meter – som han mente ville passe bedst til kirkens arkitektur. Budgettet var på godt 200.000 kroner, materialer og supplerende udgifter iberegnet.

Som det eneste blev Golgata-billedet forelagt menighedsrepræsentationen og landsprovsten. Hvad Kristian Lauritsen mente, er det ikke lykkedes at få ud af ham, men det er mit bestemte indtryk, at han ikke var særlig ivrig efter at se Sven Havsteen-Mikkelsens forslag realiseret. Til gengæld ved vi fra en beretning nedfældet af menighedsrepræsentationens mangeårige formand Gudrun Chemnitz (1928-2003) ret nøje, hvordan stemningen var i den forsamling: "*Så kom udkastet. Det var meget dystert mørkt i farven. Det var kaldt påskemorgen. Korsene på Golgata, farverne var lilla og sort meget svagt lys viste påskemorgenrøden. Det var ligesom den ikke passede til os grøn-lændere*" (fig. 5).⁶⁴ Hvordan det alligevel kunne ende med, at menighedsrepræsentationen efter lange forhandlinger tøvende godkendte skitseforslaget på et møde i maj 1973, dog med den bemærkning, at man håbede, "*at farverne bliver noget tydeligere end angivet på skitsen,*"⁶⁵ lader sig næppe helt udrede. Med menighedsrepræsentationens lunkne godkendelse hjemme kunne man gå til Statens Kunstfond, men her strandede sagen, og januar 1974 indløb et afslag. Sven Havsteen-Mikkelsen mente som så mange andre kunstnere før og efter ham, at det skyldtes, at hans aktier i Kunstfondens ledelse ikke stod særlig højt, og at der forelå et tilfælde af personlig forfølgelse. "*Husets arkitekt, Grønlands provst, menighedsrepræsentation og dertil Kirkeministeriet ser det gerne – medens et ret tilfældigt udvalg siger nej,*" skrev han til Ole Nielsen.⁶⁶ Her tog han imidlertid munden temmelig fuld. Dels var menighedsrepræsentationens opslutning ikke videre entusiastisk, dels var han var på ingen måde uvidende om den modstand, hans kunst havde vakt i



Fig. 6. Aka Høegh: Alterkors af drivtømmer med udskårne, bemalede arktiske alperoser. 164 x 110 x 20 cm. 1981. Elias Kirke, Maniitsoq. Foto: Kathrine Kjærgaard.

Grønland siden 1969. Det var Kunstfonden næppe heller. Det forekommer overvejende sandsynligt, at bevidstheden om modvilje i Grønland mod Sven Havsteen-Mikkelsens kunstneriske udtryksform – kombineret med en forståelig irritation over, at arkitekt Ole Nielsen ikke greb den løsning, der bød sig, da Tronfølgeren overrakte Stefan Viggo Pedersens billede – har spillet ind i Statens Kunstfonds overvejelser. I Grønland spores ingen beklagelse over sagens udfald. Den dansk-grønlandsk alliance fra 1960'erne om nødvendigheden af at få samtidens kunst ind i kirken var definitivt krakeleret, og siden har ingen forsøgt sig med moderne kirkekunst i Grønland.⁶⁷

Tilbage til bibelsk fromhed 1975-2008

Nyere grønlandske kirkeudsmykninger har ensidigt koncentreret sig om det, der også var en del af udgangspunktet – grønlandske kunstnere og grønlandske materialer. I forbindelse med Kirkefondets opførelse af en ny kirke i bygden Attu under Kangatsiaq præstegæld mellem Sisimiut og Aasiaat skrev generalsekretær i Kirkefondet Gunnar Hermansen i 1973, hvor striden i Godthåb endnu ikke var afsluttet, men hvor resultatet lå i luften, at *"tanken er, at kirken i Agto [Attu] i videst mulig udstrækning skal opføres af grønlændere – og udsmykkes af grønlændere med grønlandsk kunst."*⁶⁸



Fig. 7. Aka Høegh: Døbefont. Lærketræ fra Sibirien, fundet som drivtømmer ved Qaqortoq. I et interview med DR TV har Aka Høegh formuleret sine tanker om døbefonten i følgende ord: "Den store rod har samlet vand for at leve, så vender man den, så det store træ giver livet videre til barnet. Rodens næring bliver givet videre i dåben." Højde 78,5 cm, diameter 100 cm. 1986. Foto: Kathrine Kjærgaard.

Der skulle ikke være nogen altertavle, til gengæld hænger der ned fra loftet – lidt til siden for alteret – et stort krucifiks med en lavstammet eskimoisk Kristus af drivtømmer og rensdyrtak. Krucifikset er udført af den lokale grønlandske kunstner Hans Alaufesen. Kirkeskibet er en drengekajak i fuld størrelse, skænket til kirken ved indvielsen 1974 af befolkningerne i de siden da nedlagte nabobygder.⁶⁹

Ligeså den beundrede og feterede Aka Høeghs (f. 1947) kirkeudsmykninger fra 1980'erne, hvor hovedanliggendet atter en gang er at indskrive de kristne symboler i en grønlandsk stofflighed og en grønlandsk kontekst. Hendes alterkors

i Elias Kirke i Maniitsoq er af drivtømmer. Det skal, forklarer hun, symbolisere det livgivende træ, som er kommet drivende udefra på samme måde som kristendommen. Korset er udsmykket med udskårne, malede arktiske alperoser, der ligesom kristendommen findes overalt i Grønland (fig. 6).⁷⁰ Alter og døbefont er udført i granit fundet i Maniitsoq-området, og døbefonten til overmål udsmykket med fisk, som der er masser af i Grønland. I Tasiilaq på Østkysten, som fik en ny kirke 1985, blev udsmykningsopgaven igen overdraget til Aka Høegh. Også denne gang anvendte hun drivtømmer fra de nordsibiriske flodmundinger, her en lærkerod, som efter



Fig. 8. Kistat Lund: Jesus og børnene. Airbrush på træ, akryl på mur. 383 x 588 cm. 1996. Gertrud Rasch Kirke, Qaqortoq. Foto: Kathrine Kjærgaard.

sin lange rejse over Polarhavet er stillet med bunden i vejret på et isbjørneskind (fig. 7). Alteret af hvalbarder kommer fra de hvaler, der ligesom kristendommen rejser hele verden rundt. Øverst i loftet en frise med vandrende fugle, symboliserende livets gang, desuden en nattehimmel med stjerner på, hvor hver enkelt af byens beboere har fået lov til at male sin egen stjerne. Det er kristendommen som del af den grønlandske natur, det er landskabet og folket som del af den kristne fortælling. Der er ingen brud, der er ingen tvivl. Og herved er det blevet, hvad kirkekunst angår. Da Gertrud Rasch Kirke i Qaqortoq 1996 skulle ud-

smykkes, bestilte menighedsrepræsentationen hos den lokale kunstner Kistat Lund et billede af Jesus og de små børn.⁷¹ Det fik den med hendes mere end mandshøje Jesus omgivet af grønlandske børn i nationaldragter, der samtidig på ligefrem og ukompliceret måde bekræfter og understreger Grønlands og grønlændernes plads i den bibelske historie (fig. 8).

Seneste erhvervelse af kirkekunst i Grønland er ganske undtagelsesvis af en dansk kunstner, nemlig Esben Hanefeldt Kristensen, hvis yderst konventionelle passionsserie – af alle steder – har fået plads i Hans Egede Kirke i Nuuk på de samme vægge, hvortil Sven Havsteen-



Fig. 9. Et billede, som menigheden bedre kunne lide: Esben Hanefeldt Kristensen: Indtoget i Jerusalem. Akryl på masonit. 25 x 25 cm. 2001. Hans Egede Kirke, Nuuk. Foto: Andreas Kjærgaard.

Mikkelsens tvivlende, afmytologiserende glasmosaik i 1974 endte med at blive forment adgang (fig. 9). En rimelig og kunstnerisk tilfredsstillende løsning på den aldrig rigtig afsluttede udsmykning af Hans Egede Kirke ville være at hænge Kongehusets gave fra 1971 på den tiltænkte plads. Billedstriden er afsluttet,

og freden genoprettet i Grønland, næsten ligeså harmonisk som vi kender det fra C.W. Schultz-Lorentzens sommerlige Godthåb-skildring fra 1943. Men hvad med sekterne? Fik man bugt med dem? Nej, det gjorde man ikke. De stortrives i dagens Grønland mere end nogensinde.

Noter

- 1 C.W. Schultz-Lorentzen, "Den grønlandske Kirke," i Aage Falk-Hansen (red.), *Den danske Kirke og vor Slægt*, Odense 1943, II, s. 396-404 (397-98).
- 2 Et par andre, lidt senere eksempler: Grete Rendal (udg.), *Breve 1946-1950* [fra og til] distriktslæge Jørgen Rendal, Nanortalik, [Nuuk 2003], s. 56; Helge Schultz-Lorentzen, "Præsten kommer til Bopladsen," *Meddelelser om Den grønlandske Kirkesag*, 76, 1948, s. 3-7; Kristian Lauritsen, *Min grønlandskronike. Oplevelser og betragtninger i perioden mellem kolonistyre og hjemmestyre*, Nuuk 2007, s. 50.
- 3 Sml. Jørgen Felbo, "Grønlands kirke – en svigtet opgave?" *Meddelelser om Den grønlandske Kirkesag*, 96, 1961, s. 2-7 (4).
- 4 Jeg har ikke fundet præster, som offentligt har udtalt sig mod religionsfriheden, og det ville da også være højest overraskende. En kongelig embedsmand kan ikke tillade sig at undsige Grundloven. Men der er sikre tegn på, at bølgene er gået højt blandt de gejstlige, når de udtalte sig uden risiko for at blive draget offentligt til ansvar. Således på præstekonventet 1962, hvor formanden efter et lukket møde om sektvæsenet fandt anledning til kraftigt at understrege, at der var religionsfrihed "i landet." *Grønlands Præstekonvent 1962*, s. 39.
- 5 Der foreligger utallige beskrivelser af de gennemgribende sociale og økonomiske processer, som pågik i Grønland i årene efter Anden Verdenskrig. Efterfølgende stammer fra én af kirkens mænd, pastor Holger Balle: "[Grønland] er, ikke mindst i disse år, modsætningernes land, brydningernes land, landet hvor alt forandres så hurtigt, at man blot efter et par års fravær opdager, at der er sket så meget, at man knap kan kende det hele igen. Modsætningerne er så store mellem "storbyerne" og bopladserne, at man må tænke på forskellen mellem stenalderen og atomalderen. Det er landet i smeltediglen, landet hvor der ustandselig laves om på alt. Bopladser, hvor der har boet mennesker i århundreder, forlades, og småbyer får fordoblet deres indbyggertal på ganske få år. Overgangen fra fangst til fiskeri er ikke blot en forandring, men en omvæltning, en revolution." Herefter går Balle over til at forklare, hvorledes fangerens liv var spændende og dramatisk. Det krævede mod, snarrådighed, evne til hurtige beslutninger, evne til at yde det utroligste. Hertil kom følelsen af den mest intense taknemmelighed, når han, måske efter lang tids sultperiode, fik en sæl. "Fiskerens liv er helt anderledes ensformigt. Og hvad taknemmeligheden angår, – jo vist kan han da være taknemlig, når han kommer hjem med sin last fisk; men sjældent eller aldrig med fangerens klare fornemmelse af at have oplevet noget enestående, af at det daglige brød ikke er en selvfølge, men en gave." Holger Balle, "Grønlands kirke i en brydningstid," *Meddelelser om Den grønlandske Kirkesag*, 91, 1958, s. 4-9 (6).
- 6 Jørgen Felbo (se note 3), s. 7.
- 7 Brøndum var Den danske Folkekirkes officielle udsending i Grønland sommeren 1956, hvor han bl.a. skulle vejlede kateketerne – de særlige grønlandske hjælpepræster, der også fungerede som skolelærere, dengang i reglen med en seminarieuddannelse bag sig – i prædikenforberedelse (L.C. Brøndum, "Indtryk fra rejse i Vestgrønland sommeren 1956," *Meddelelser om Den grønlandske Kirkesag*, 87, 1956, s. 2-6 (3)). I forlængelse af denne rejse udarbejdede Brøndum en lille prædikelære, som blev oversat til grønlandsk af Holger Balle (okalüssine' okalüssiniggssamutdlo piarørsarneq, [København, 1957]). Brøndum var tillige konsulent for seminariet i Godthåb (Ilinniarfissuaq) med særlig henblik på bogindkøb. Han sørgede for, at biblioteket var ajour med den nyeste religionspædagogiske litteratur, drog bl.a. omsorg for, at man ikke skulle savne Leif Søndergaards *Bibelhistorie for Børn* (1959) med Gunnar Sneums illustrationer og Aage Nørfelts "afmytologiserende" også i Danmark omstridte *Børnenes bibelhistorie* (1958). 22.06.03 Godthåb præstegæld: 1.1.1.2. Udgående skrivelser 1960: Til Rektor, Godthaab (brev af 5. jan. 1960) (Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk).
- 8 L.C. Brøndum, "Problemer omkring Grønlands kirke," *Tidsskriftet Grønland*, 1961, s. 223-33 (232); fremhævningen Brøndums.
- 9 21.01.00 Provsten for Grønland: 1.4.1.2. Journalsager: J.nr.40-40.1: 1953-1963 Alm. indberetning 40.0: Almindelig beretning om forholdene i Sukkertoppen præstegæld 1954 (Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk).
- 10 Kathrine Kjærgaard og Thorkild Kjærgaard, "Prints and pictures in Greenland 1721-1900," i: Alberto Milano (red.), *Commercio delle stampe e diffusione delle immagini nei secoli XVIII e XIX*. Rovereto (Tn) 2008, s. 269-83.
- 11 Hans Fuglsang-Damgaard, "Hilsen til Den grønlandske Kirkesags Venner," *Meddelelser om Den grønlandske Kirkesag*, 83, 1954, s. 1-3 (3).
- 12 Helge Knudsen, "Den grønlandske kirke – og Sct. Peters," *Kristeligt Dagblad* 6. maj 1958

- (kronikken).
- 13 L.C. Brøndum, "Grønlandske kirker er triste og uskønne," *Atuagagdliutit/Grønlandsposten* 9. okt. 1958. Brøndum talte ikke for døve øren. På præstekonventet 1962 gav flere præster udtryk for, at der "i kirkerne ofte fandtes dårlig kunst, som man ikke burde have stående fremme," og at man som præst ofte blev præsenteret for gaver af "tvivlsom skønhed." Dette støttedes af formanden, der sagde, at det kunne blive præstens ubehagelige pligt at sige nej af og til, "når en gave var af for dårlig kvalitet og smag." *Grønlands Præstekonvent 1962*, s. 24-25. Ligeså et par år senere: "Der findes ikke få kedelige eksempler på, at meget uheldige såkaldte kristelige skilderier mismklæder kirkerne og kun befinder sig der, fordi man ikke har kunnet sige nej til en gave," som formanden, nu Svend Erik Rasmussen udtrykte det. Han advarede dog samtidig mod at være for kritisk: "På den anden side behøver man heller ikke være bange for at fire lidt på sin fine kunstneriske smag. Det ville være synd ud af overdreven iver for at hævde alene det lodiges hjemstedret i kirkerne brutalt at kvæle folks lyst til at skænke deres kirke et og andet." *Grønlands Præstekonvent 1966*, s. 50-51.
 - 14 Jørgen Felbo (se note 3), s. 6.
 - 15 Svend Borregaard, "Indtryk og tanker fra en Grønlandsrejse 1961," *Meddelelser om Den grønlandske Kirkesag*, 98, 1962, s. 1-7 (5).
 - 16 Finn Lyngé, "Den katolske kirke i Grønland – status og målsætning," *Tidsskriftet Grønland*, 1966, s. 39-48 (40). – Efter nogle år skiftede Michael Wolfe spor og blev lektor i historie ved Københavns Universitet.
 - 17 Uventet hurtigt: Således fremstilles sagen almindeligvis. Nogle må dog have haft en fornemmelse af, hvad der var i gære. I hvert fald er det en kendsgerning, at man med midler fra Høhnes legat 1952, altså i god tid før grundlovsændringen 1953, købte ti eksemplarer af Michael Neiiendam, *Frikirker og Sekter* (3. udg. 1948) til fordeling blandt landets 17 præster. *Grønlands Præstekonvent 1952*, s. 6.
 - 18 21.01.00 Provsten for Grønland (som note 9): Indberetninger om kirkelige forhold i Julianehåb præstegæld for året 1954/55 (*Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk*).
 - 19 21.01.00 Provsten for Grønland (som note 9): Indberetning over kirkeligt arbejde i Nanortalik præstegæld i året 1956/57 (*Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk*).
 - 20 Se note 18 og 19. Andre eksempler: Andreas Høegh, 1957: "Sekter: en af Pinsemissionens 2 mænd i Julianehaab hr. Aasholm [Rune Åsblom] er kommen her til Nanortalik med sin familie. Han har bygget sig et stort hus med en mødesal i stueetagen og en lejlighed i anden etagen. De voksne og børn blev inviteret hver for sig, og jeg ved, at flere mennesker kom til møderne. Efter påsken holdt de møder hver søndag." 21.01.00: Provsten for Grønland (som note 9): Indberetninger Nanortalik præstegæld (*Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk*); fem år senere, nu med Elias Lauf som pennefører, lyder det sammesteds fra: "Pinsemissionen som holder til i Nanortalik trykker stadig pjecer og opbyggelige blade til uddeling gratis, som bliver læst flittigt, fordi man ikke har noget andet ... De benytter forsamlingshuset til deres møder." 21.01.00: Provsten for Grønland (som note 9): Visitatsprovsten i Sydgrønland til Provsten: Indberetning [Sydprøven (Alluitsup Paa) 31. dec. 1962] (*Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk*).
 - 21 *Grønlands Præstekonvent 1962*, s. 39 (se også note 4). Den åndelige oprustning mod andre trossamfund foregik, som tidligere berørt, ved indkøb af bøger til fordeling blandt præster og kateketer af hensyn til disses mulighed for "fortsat orientering vedr. forskellige kirkesamfund og sekter som har gæstet eller forventes at gæste Grønland." Pengene kom som tidligere fra Høhnes legat. Blandt indkøbene kan nævnes den bekendte norske teolog Einar Mollands Konfesionkunnskap. *Kristenhetens trosbekjendelser og kirkesamfund* (1953), K.E. Skydsgaards *Ja og Nej. Til Forstaaelse af Forholdet mellem Katolicisme og Protestantisme* (1953), Svend Borregaards *Enhed og Splittelse* (1953) samt Michael Neiiendams *Hvem tror hvad. Lommevejviser i folkekirkelige, frikirkelige og sekteriske samfundslære* (1952), foruden hans allerede nævnte *Frikirker og Sekter*. 21.01.00 Provsten for Grønland: 1.4.1.2. *Journalsager: J.nr. 45-45.6: 1954-1963: J.nr. 45: Til Det grønlandske Lektorat, 9/6-56: ang. bøger til kateketer og præster g[enne]m Høhnes legat* (*Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk*).
 - 22 21.02.00 Provsten for Grønland 1.4.1.2. *Journalsager: J.nr. 40-40.1: 1953-1963: Dagbogsudskrifter 40.1: Uddrag af Umanak Præstegælds dagbog 1959* (*Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk*).
 - 23 Som note 18.
 - 24 Nanortalik 15. jan. 1961: "Hvad siger kirkeloven?" 22. og 29. jan. handlede det om dåben og 26. febr. om lysning til ægteskab og vielse – alle dage med lysbilleder bagefter og alle dage for fuldt hus. I skolen i den lille bygd Aapilattoq

- holdt han foredraget om dåben den 4. marts 1961 og dagen efter i Frederiksdal (Narsaq Kujalleq). 21.01.00: Provsten for Grønland (som note 22): Udskrift af dagbogen for Nanortalik Præstegæld 1960 (Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk).
- 25 21.01.00: Provsten for Grønland (som note 9): Almindelig indberetning om de kirkelige forhold i Angmagssalik distrikt 1962: Otto Sandgreen til Provsten for Grønland jan. 1963 (Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk).
- 26 Q 10.50.01 Den grønlandske Kirkesag: Mødereferater samt diverse vedrørende 1961: Referat af møde i forretningsudvalget for Den grønlandske Kirkesag afholdt i Bispegården tirsdag den 29. okt. 1963 (Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk). Det har ikke været muligt at opspore disse lysbilledserier, måske blev de aldrig til noget.
- 27 Johan Exner, Grønlandsrapporter 1960 (Ministeriet for Grønland), [1960], s. 32.
- 28 Q 10.50.01 Den grønlandske Kirkesag: Protokol 1960-1967: 04.10. [Mødereferater]: Udvalgets årsmøde i Bispegården 7. okt. 1965: Udsmykning af grønlandske kirker (Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk) [med nogle tilbageskuende bemærkninger].
- 29 Kristeligt Dagblad 21. aug. 1962, jf. Lisbeth Smedegaard-Andersen, Mytens forladte huse – Dansk kirkekunst efter 1946, København 1999, s. 112. Debatten om forholdet mellem kunst og kirke, som Bodil Koch gik ind i 1962, kunne i sin daværende form føres tilbage til 1958, hvor arkitekt Richard Jensen i det højkirkelige tidskrift *Under Guds Ord* henlede opmærksomheden på de resultater, der i Frankrig var kommet ud af at få berømte kunstnere som Henri Matisse, Pierre Bonnard, Fernand Léger og Georges Rouault til at udsmykke kirker. Selv om kun få af disse kunstnere var bekendende kristne, var resultatet vellykket og arkitekten foreslog noget lignende i Danmark (Smedegaard-Andersen, s. 43). Tidsskriftet *Kirkens Verden* (fra 1959) blev et forum for teologer og kirkefolk, der interesserede sig for bildende kunst og dens muligheder inden for kirken. Skelsættende blev en bog af ovennævnte Johan Exners søn, den senere så bekendte arkitekt Johannes Exner i samarbejde med Tage Christensen, *Kirkebygning og Teologi* (1965). Kirkeministerens tanker vandt ikke bifaldt overalt. Den lutherske kirke var i de fleste gejstliges øjne først og fremmest ordets kirke. Arkitektur og kunst kunne af æstetiske grunde få plads i kirken, også gerne en mere fremtrædende plads, men nogen betydelig rolle i forkyndelsen ville kunsten aldrig kunne få. For hovedparten af 1950'ernes og 1960'ernes danske teologer var det afgørende, at den evangelisk-lutherske kirkes bekendelsesskrift *Confessio Augustana* (1530) ikke har nogen særlig omtale af billeder, idet Luther anså billeder for adiaphora, dvs. unødvendige for frelsen. Der står heller ikke noget om billeder i *Den danske Kirkeordinans* (1537/39). Over hele det kirkelige og teologiske spektrum fra Tidehverv til K.E. Løgstrup betonedes, at kirken var ramme om Guds ord, alt andet var udenomsværker. Smedegaard-Andersen, s. 114-15.
- 30 Kristeligt Dagblad 31. dec. 1963.
- 31 For en fyldig oversigt over kirkeinventaret i dagens grønlandske kirker, se Otto Sandgreen, *Nunatsinni oqaluffiit/Grønlands kirker*, Nuuk 1991, med oplysninger om anskaffelsestidspunkt og givere.
- 32 Afbildet i Kathrine Kjærgaard, "Som i et spejl – Hans Egede-receptionen gennem tre hundrede år," *Grønlandsk kultur- og samfundsforskning* 2006-07, Nuuk 2008, s. 73-97.
- 33 Scenen fra koppepidemien 1733 afbildet i Kathrine Kjærgaard, "Berømmelig i Norge, Roesværdig i Dannemark, men Udødelig i Grønland – Hans Egede-receptionen gennem tre hundrede år med særlig henblik på kunstneriske fremstillinger," i Håkon Brun (red.), *Fra opprører til apostel. Hans Egedes liv og kirken i Grønland*, Kabelvåg 2008, s. 126-66.
- 34 22.08.01: Sisimiut præstegæld 11.12: Afsendte breve 1962-1964: Jens Chr. Chemnitz til provsten i Godthåb Svend Erik Rasmussen 18. sept. 1962 (Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk).
- 35 Det ene af de to billeder i Qassiarsuk Kirke – Jesu dåb – var direkte vendt mod pinsesmissionen, altså et "beredskabsbillede" i den standende kamp mod indtrængende kirkesamfund. Denne indsats i den grønlandske kirkes tjeneste rakte dog ikke til at gøre den fraskilte Hans Lyng, der til overmål i årevis levede sammen med en kvinde, han ikke var gift med, acceptabel for det gejstlige hierarki. I 1970'erne, hvor han var gift med læge, dr.med. Inge Lyng, svandt modstanden langsomt ind, og ved sin død 1988 stod han som den store samlende figur i grønlandsk kunst.
- 36 Q 10.50.01 Den grønlandske Kirkesag (som note 28): Udvalgets årsmøde i Bispegården 7. okt. 1963 (Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk).
- 37 22.06.03 Godthåb præstegæld: 1.1.1.2. Udgående skrivelser 1960: Ang. udsmykning af grønlandske kirker: brev 23. nov. 1960 til lek-

- tor Aage Bugge (Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk).
- 38 Q 10.50.01 Den grønlandske Kirkesag (som note 28): Formandsberetning, Udvalgets årsmøde 7. okt. 1964 (Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk).
- 39 Q 10.50.01 Den grønlandske Kirkesag: 11.12.2 Modtagne og afsendte breve 1945-1967: Den grønlandske Kirkesag til Ministeriet for Grønland 12. aug. 1964 (Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk).
- 40 RA: Statens Kunstfond: Udsmykningssager 1964, J.nr. 51-83: 64/64 Kirke i Egedesminde: Ministeriet for Grønland til Statens Kunstfond (Rigsarkivet).
- 41 RA: Statens Kunstfond (som note 40): Statens Kunstfond til Ministeriet for Grønland 15. febr. 1965 (Rigsarkivet).
- 42 På den oprindelige skitse var der på en af kvanskærmene en stor edderkop, der firede sig ned. Menighedsrepræsentationen forlangte edderkoppen fjernet, hvad den dog ikke helt blev. Q 10.50.01 Den grønlandske Kirkesag: 04.80 Mødereferater 1961-74: Mødereferater samt diverse vedrørende 1964: Referat af møde i Gerlev præstegård 14. sept. 1964: Ang. udsmykning af Egedesminde kirke (Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk). Se også Simon Pasternak, Fortælleren Jens Rosing, Nuuk 1999, s. 41-43.
- 43 I dag i Kitsissuarsuit Kirke (Hunde Ejlande).
- 44 Grønlands Præstekonvent 1966, s. 8.
- 45 Karl Skou, "Egedes Kirke" i Egedesminde," Meddelelser om Den grønlandske Kirkesag, 102, 1966, s. 54-57 (55).
- 46 Q 10.50.01 Den grønlandske Kirkesag (som note 42): Referat af udvalgs møde i Den grønlandske Kirkesag, afholdt i Bispegården 7. okt. 1965 (Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk).
- 47 Kathrine Kjærgaard, "Grønland som del af den bibelske fortælling – en 1700-tals studie," Kirkehistoriske Samlinger 2010 (under udgivelse).
- 48 Q 10.50.01 Den grønlandske Kirkesag (som note 28): Udvalgets årsmøde i Bispegården 7. okt. 1965: Udsmykning af grønlandske kirker (Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk).
- 49 Q 10.50.01 Den grønlandske kirkesag: 04.80 Mødereferater (Biskoppen) 1961-1974: Referat af [møde i] forretningsudvalget afholdt i Bispegården 9. jan. 1967 (Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk); Q 10.50.01 Den grønlandske kirkesag 04.80 Mødereferater 1961-74: Mødereferater og diverse vedrørende 1966: Referat af møde i forretningsudvalget 15. nov. 1966 (Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk).
- 50 Se også Mikael Wivel, Sven Havsteen-Mikkelsen. Det kristne spor, København 2004.
- 51 Q 10.50.01 Den grønlandske Kirkesag (som note 28): Ekstraordinært udvalgs møde afholdt i Pastorseminariets lokaler, Valkendorfsvej 23, den 13. jan. 1967, pkt. 7: Udsmykning af Christianshåb kirke (Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk).
- 52 Q 10.50.01 Den grønlandske Kirkesag: 11.12.2 Modtagne og afsendte breve (Næstformanden) 1945-1967: Sven Havsteen-Mikkelsen til Det grønlandske Lektorat 25. febr. 1967 (Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk).
- 53 F31-383 (Udsmykningsopgaver): J.nr. 2-68: Kirkeministeriet til Statens Kunstfond 3. april 1968, bilag: Ole Nielsen til Kirkeministeriet 28. marts 1968 (Statens Kunstfond, H.C. Andersens Boulevard, København).
- 54 Q 10.50.01 Den grønlandske Kirkesag (som note 52): Sven Havsteen-Mikkelsen til Det grønlandske Lektorat 12. sept. 1967 (Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk).
- 55 F31-383 (Udsmykningsopgaver): J.nr. 2-68: Kirkeministeriet til Statens Kunstfond 3. april 1968 (Statens Kunstfond, H.C. Andersens Boulevard, København). – Svend Erik Rasmussens beskrivelse af det påtænkte kunstværk blev samme år trykt i Kirkesagens tidsskrift: "Spændende kunstværk," Meddelelser om Den grønlandske Kirkesag, 106, 1968, s. 30-31 (31).
- 56 F31-383 (Udsmykningsopgaver): J.nr. 2-68: Statens Kunstfond til Sven Havsteen-Mikkelsen 1. okt. 1968 (Statens Kunstfond, H.C. Andersens Boulevard, København).
- 57 Jørgen Fleischer, "Historisk kirkeindvielse," Atuagagdliutit/Grønlandsposten 2. april 1969.
- 58 W. Westergaard Madsen, "Kirkeindvielse i Christianshåb," Meddelelser om Den grønlandske Kirkesag, 107, 1969, s. 29-30 (30).
- 59 Fremgår af senere korrespondence mellem Sven Havsteen-Mikkelsen og arkitekt Ole Nielsen. Sven Havsteen-Mikkelsens privatarkiv: Godthåb: Sven Havsteen-Mikkelsen til Ole Nielsen 8. dec. 1971 (Olav Havsteen-Mikkelsen, Ærøskøbing).
- 60 Forhandlingsprotokol for menighedsrepræsentationen i Godthåb by 1964-78 (Hans Egede Kirkes arkiv, tårnrummet).
- 61 Oplyst mundtligt (2006) af Kristian Lauritsen, som i disse år var Grønlands landsprovst. Billedet hænger i dag på bagvæggen i den tilstødende menighedssal. Den tiltænkte plads i kirkerummet for alteret har det aldrig fået. Der hænger, som en stadig erindring om de stridigheder, der rystede den godthåbske menighed i

- begyndelsen af 1970'erne, et simpelt trækors oplyst bagfra af nogle nøgne elpærer. Det eneste man dengang kunne blive enige om.
- 62 Sven Havsteen-Mikkelsens privatarkiv: Godthåb: Ole Nielsen til Sven Havsteen-Mikkelsen 4. dec. 1971 (Olav Havsteen-Mikkelsen, Ærøskøbing).
- 63 Sven Havsteen-Mikkelsens privatarkiv: Godthåb: Sven Havsteen-Mikkelsen til Ole Nielsen 8. dec. 1971 (Olav Havsteen-Mikkelsen, Ærøskøbing).
- 64 Gudrun Chemnitz' privatarkiv: Alteret i Hans Egede kirken (deponeret i Hans Egede Kirke, Nuuk (tårnrummet)).
- 65 Sven Havsteen-Mikkelsens privatarkiv: Godthåb: Ole Nielsen til Sven Havsteen-Mikkelsen 2. juni 1973 (Olav Havsteen-Mikkelsen, Ærøskøbing).
- 66 Sven Havsteen-Mikkelsens privatarkiv: Godthåb: Sven Havsteen-Mikkelsen til Ole Nielsen 5. febr. 1974 (Olav Havsteen-Mikkelsen, Ærøskøbing).
- 67 Havsteen-Mikkelsen forslag blev senere realiseret næsten uændret i Alderslyst Kirke i Silkeborg. Afbildet i Mikael Wivel (se note 50), s. 32 og s. 83.
- 68 Gunnar Hermansen, "Ny kirke i Agto," Meddelelser om Den grønlandske Kirkesag, 111, 1973, s. 15-17 (16).
- 69 Otto Sandgreen (se note 31), s. 89.
- 70 Interview 12. aug. 2003 med DR TV-journalist Vagn Olsen, Thorkild Kjærgaard og forf. af disse linier.
- 71 Oplyst af Kistat Lund i et interview med forf. 10. aug. 2003.